

E. S.

Tillegg til seminar: Noen få punkt som er relevante for øvingsoppgave 1 høst 14:

I. Kort om Aristoteles' syn på teoretisk kunnskap og vitenskap

A. Viten (*episteme*):

- (1) Viten er kunnskap om **tingens form**. Jf.: Når vi har viten, må vi ifølge A. fatte "enten selve tingene eller deres former. Men selve tingene kan det ikke være; det er jo ikke steinen som finnes i sjelen, men dens form" (*Om sjelen*, 431b28-432a1; alle oversettelser ved A. Stigen).
- (2) Viten krever kjennskap til **det allmenne og det nødvendige**. Jf.: "Viten er oppfatning om ting som er allmenne og som er til med nødvendighet" (*Den nikomakiske etikk*, 1140b31-2). "At viten om det tilfeldige ikke engang er mulig, vil være klart om vi prøver å forstå hva tilfeldighet er" (*Metafysikken*, 1064b30-2).
- (3) Viten har vi om **det evige**. Jf.: "Det vi vet, er altså til med nødvendighet. Men dermed er det evig. For alt det som nødvendigvis --- er til, er evig, og det evige er ikke blitt til og kan ikke forgå" (*Den nikomakiske etikk*, 1139b23-4).
- (4) Viten krever kjennskap til **årsaker**. Jf.: "Vi mener, i streng forstand, å vite en ting, i motsetning til det å ha kjennskap til den på den tilfeldige måten en sofist har, når vi mener vi kjenner den årsaken kjensgjerningen beror på, når vi ser at den er årsak nettopp til denne kjensgjerningen, og at kjensgjerningen ikke kan være annerledes ---" (*Den senere analytikken*, 71b9-12).
- (5) Viten er **bevist kunnskap**. Jf.: "Vi vet i kraft av bevis" (*Den senere analytikken*, 71b 18). **Et bevis er en syllogisme fra nødvendige sanne premisser, og dvs. at bevist kunnskap utgjør konklusjonen i ei logisk gyldig slutning der vi er sikre på at premissene er allmenne og nødvendige sanne**. Eks:
Premiss 1: Alle levende vesen er dødelige.
Premiss 2: Mennesket er et levende vesen.
Konklusjon: Mennesket er dødelig.
- (6) **De mest grunnleggende sannhetene (de første utgangspunkta for vår viten) kan ikke bevises**: Hvordan vet at premissene i et bevis er nødvendige sanne? Én mulighet er at vi har bevist dem, dvs. at vi har vist at de sjøl inngår som konklusjoner i logiske gyldige slutninger med nødvendige sanne premisser. Dette er ok. Men hvis man mener at alle premisser kan bevises på en slik måte, begår man en feil: Forsøket på å bevise alt gjennom formallogisk gyldige slutninger, vil ende opp i en **uendelig regress**. De mest grunnleggende premissene må derfor erkjennes på en annen måte enn gjennom bevis (hvis vi skal kunne ha sikker viten).

B. *Nous*, som kan oversettes med bl.a. både **intuitiv fornuft** og **forståelse**.

- (1) De første premissa (første utgangspunkta for erkjennelsen vår) fattes eller **forstås** gjennom en spesiell evne, nemlig **den intuitive fornuftsevnen**. "--- det er vår intuitive fornuft som har med utgangspunkta å gjøre" (*Den nikomakiske etikk*, 1141a7). Merk at også de **første premissa må være nødvendig sanne og allmenne**. For hvis de første prinsippa ikke er nødvendig sanne og allmenne, kan heller ikke det som følger av dem være nødvendig sant og allment.
- (2) Erkjennelsen av de første prinsippa er nærmere bestemt basert på en fireleddsprosess: (a) **sansing**, (b) **minne**, (c) **erfaring**, (d) **innsikt om allmenne, nødvendige og vesentlige forhold (gjennom induksjon og abstraksjon)**. Jf. for (a) til (c): "--- fra sansing (persepsjon) blir det vi kaller minne til, og fra gjentatte minner om det samme blir erfaringen til, for en rekke minner, mange i tall, utgjør en eneste erfaring." (*Den senere analytikken*, 100a3-6).
- (a) Sansing: **All erkjennelse har sitt utspring i sansing**. (Det finnes ingen medfødte ideer. Sjøl om all erkjennelse har sitt utspring i sansing, lar ikke viten seg redusere til sansing. **Viten – inkludert erkjennelsen av de første prinsippa – er "noe annet og mer enn sansing"** (Stigen, *Tenkingens historie* (Oslo, 1983), bd. 1 s. 125). Derfor er det misvisende ifølge mange å anse Aristoteles som empirist.
- (b) Minne: Mens alle levende vesen har en evne til sansing, er det noen av dem som har en evne til å bevare sanseintrykket. Uten en slik bevaring, dvs. minne eller hukommelse, kan ikke kunnskap oppstå.
- (c) Erfaring: Å ha erfaring vil si å ha kjennskap til mange enkelttilfeller som ligner hverandre. Det man ikke er i besittelse av når man bare har erfaring av noe, er (i) forståelse av hva som er felles (allment) for enkelttilfellene, (ii) begrunnelsen for hvorfor noe er slik og slik.
- (d) Innsikt i det allmenne: Mens visse dyr kan oppnå en viss form for erfaring, er kjennskap om allmenne forhold forbeholdt oss mennesker. Dette antyder at overgangen fra erfaring til kjennskap om allmenne forhold, er den avgjørende ifølge A. Denne overgangen krever tenkning, dvs. en rent intellektuell aktivitet eller evne, og denne evne kaller A. for "**nous**". *Nous* gjør oss i stand til å utføre to beslektede og parallelle operasjoner som er nødvendige for å gripe det allmenne. Disse operasjonene er **abstraksjon** og **induksjon**. Gjennom abstraksjon er vi i stand til å danne allmenne begrep (som f.eks. "menneske", "gul", "gal") og til å skille en tings form fra dens stoff. Begrep utgjør sjøl ikke innsikt, men de er redskap for innsikt, for å erkjenne verden. For innsikt og erkjennelse fordrer ifølge A. at begrep settes sammen til tanker eller dommer. Og det er her induksjonen kommer inn: Induksjonen gjør oss i stand til å gripe "det allmenne i det partikulære" på en slik måte at vi kan uttrykke resultatet i en dom, som betegner en **allmenn og nødvendig sannhet om det som hører til en tings vesen**. (F.eks. "Mennesket er et levende vesen med tenkeevne". Andre eksempler er premissene i resonnementet ovenfor A (5).) Derfor kan A. si slike ting som: "Induksjon er utgangspunktet selv for den allmenne viten, ---. Det finnes altså utgangspunkter for syllogismen som ikke er vunnet gjennom syllogisme, men gjennom induksjon" (*Den nikomakiske etikk*, 1139b28-31). Og "det er umulig å fatte det allmenne unntagen ved hjelp av induksjon, ---". (Han legger til at "induksjon er umulig for den som ikke har sansing" (*Den senere analytikken*, 81b3ff). Denne tilføyselsen understreker at erkjennelsen av det allmenne må ha sitt utgangspunkt i sansing sjøl om slik erkjennelse **ikke** lar seg føre tilbake til sansing.) Den formen for induksjon som A. her har i tankene, er noe mer og annet enn det som i dag kalles for induksjon. Når vi i dag taler om induksjon, menes det enhver slutning fra "noen fenomen av typen T er x" til "alle fenomen av typen T er x". Hos A. er det, som antyda, snarere tale om en intuisjon av allmenne, vesentlige og nødvendig

prinsipp som er eksemplifisert i "fenomena". (F. eks.: Et menneske erfarer at sola står opp morgen etter morgen. Etter å ha reflektert over dette pluss en del andre forhold innser det plutselig at det tilhører solens vesens å stå opp hver dag.) Man taler gjerne om "**aristotelisk induksjon**" eller "**intuitiv induksjon**".

C: **Visdom (sofia):**

Vis (i teoretisk forstand) er den som både har viten om de første prinsippa og det som lar seg utlede logisk av disse. Jf.: "Det er --- klart at visdom er den mest perfekte form for viten. Den vise må selvfølgelig ikke bare ha viten om det som følger av utgangspunktene, men må også kjenne sannheten angående utgangspunktene. Således må visdom være forståelse (*nous*) kombinert med viten (*episteme*) – liksom en hovedviten om det mest verdifulle" (*Den nikomakiske etikk*, 1141a 16-19).

D: **Aksiomatisk-deduktiv vitenskapsideal:**

Det synet på kunnskap som trer fram i A - C, kalles i dag for et aksiomatisk-deduktivt system. I sin enkleste form består et slikt system av to typer utsagn:

(i): Det finnes noen få **fundamentale** utsagn, kalt f.eks. **første prinsipp**, **første utgangspunkt**, **aksiomer**. Disse utsagnene uttrykker **nødvendige, allmenne og sikre sannheter** og erkjennes gjennom en eller annen form for **intellektuell intuitisjon**.

(ii): Fra disse utsagnene **deduserer** vi (**utleder** vi **logisk**) andre utsagn, kalt f.eks. **teorem** eller **læresetninger**.

Ad (i): Vi kan skille mellom to måter som man har ment at de grunnleggende utsagnene erkjennes: (a) **De gripes uavhengig av enhver sanseerfaring** (f.eks. Spinoza). (b) **De forankres i en viss forstand i sanseerfaringa** (f.eks. Aristoteles). Den intuitisjon det er tale om hos A., har vi ovenfor kalt "intuitiv induksjon". For så vidt som den forankres i sansning og erfaring, skulle vi også kunne tale om "**induksjon fra sanseerfaring**". Nå er imidlertid den sikre kunnskapen som vi oppnår gjennom induksjon (og bevis), erfaringsuavhengig i den forstand at den er gyldig i all evighet.

Ad (ii): For A. er det tale om bevisførsel ved hjelp av syllogismer.

II. Noen punkt ved Descartes' filosofi som kanskje er noe knapt behandla i Dybvig og Dybvig.

A. **Sansning versus dommer:**

Descartes' rasjonalisme har flere aspekt bl.a. det følgende: Skal jeg erkjenne noe, må jeg utføre (felle) en dom/fremme en påstand. Dette gjelder også ting som jeg mener å se (sanse). Nå kan jeg kun fremme påstander/felle dommer ved hjelp av fornuften. Derfor involver også det å se noe en fornuftsaktivitet. Jamfør følgende sitat fra *Meditasjoner*:

"Tilfeldigvis ser jeg gjennom vinduet noen mennesker komme nedover veien, og merker her at det forholder seg som med vokset: jeg er vant til å si at jeg ser mennesker – og dog ser jeg jo ikke noe annet enn hatter og kapper som det kan skjule seg spøkelser eller roboter under! Jeg dømmer at det er mennesker, og slik erkjenner jeg altså dette som jeg mente å se med øynene, ene og alene ved denne dømmekraft som er i min ånd" (Med. II.13, s. 34 i Asbjørn Aarnes' oversettelse (1980-utgaven)).

B. **En skjematisk og forenkla framstilling av gudsbeviset (i tredje meditasjon) inkludert begrunnelsen for at Gud ikke kan være en bedrager:**

1. Jeg har en idé om et fullkomment vesen, Gud, "evig, uendelig, allvitende allmektig og skaper av alle ting utenfor seg". Begrunnelse: At jeg tviler, innebærer at jeg er noe ufullkomment. Men skal jeg kunne vite at jeg er ufullkommen, må jeg vite hva det vil si å være fullkommen: Ideen min om det ufullkomme forutsetter ideen om det fullkomne. Ideen om det fullkomne er imidlertid intet annet enn ideen om Gud. Men dermed er i en bestemt forstand "gudsbegrepet [ideen om Gud] i meg før begrepet [ideen] om meg selv" (Med. III.24).
2. Alt må ha en årsak – også ideer.
3. Det må være minst like mye realitet i årsaken som i virkningen.
4. Bare Gud har så mye realitet som den realitet som tilkommer ideen om Gud.
5. Årsaken til ideen min om Gud er en fullkommen Gud.
6. Altså eksisterer Gud.
7. Bedrag er et tegn på ufullkommenhet.
8. Altså kan ikke Gud være en bedrager.

C. **Sannhetskriteriet**

Descartes opererer med sannhetskriterium, som lyder: **Alt som jeg innser helt klart og tydelig, er sant**. Dette kriteriet, som kan betraktes som ei omformulering av regel 1 i *Om metoden*, blir begrunna på følgende måte: (i) Det oppdages ved å reflektere over den første erkjennelsen ("cogito, ergo sum"). I denne er det "intet annet tilstede enn en klar og tydelig begripelse av det jeg hevder" (Med. III.2). Han tilføyer: Jeg mener "allerede nå å kunne oppstille som alminnelig regel at alt som jeg innser helt klart og tydelig, er sant" (ibid.). Dermed kan det se ut som om prinsippet også er begrunna, (ii) men det påpekes umiddelbart at vi ikke kan stole helt og fast på dette kriteriet før Guds eksistens er bevist. Gud, dvs. en allgod og ikke-bedragerisk Gud, blir altså garantien min for at alt som jeg innser klart og tydelig, virkelig er sant. Jf.:

"Efter at jeg har erkjent at der en Gud, og samtidig også forstått at alt avhenger av Ham, og at Han ikke er en bedrager, kan jeg slutte at alt som jeg erkjenner klart og tydelig, nødvendigvis er sant, ..." (Med. V.15).

D. **En skjematisk og forenkla framstilling av beviset for den materielle (ytre) verdens eksistens (i sjette meditasjon):**

1. Jeg har en evne til å motta og forstå ideer om sansbare ting
2. Jeg har en sterk tilbøyelighet til å anta at disse ideene, som må ha en årsak, stammer fra fysiske ting.
3. Hvis de ikke hadde stamma fra fysiske ting, ville Gud ha vært en bedrager.
4. Nå er det allerede bevist at Gud som ikke-bedrager eksisterer.
5. Altså eksisterer fysiske ting.

Merk at konklusjonen er høyst generell: Det som er bevist, er kun at det eksisterer materielle ting, ikke f.eks. at bestemte enkeltgjenstander eksisterer.